

УДК 346.3

О. Віхров, професор, завідувач кафедри правових дисциплін Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, доктор юридичних наук, доцент

Недоговірні організаційно-господарські зобов'язання та їх види

Згідно з Господарським кодексом (далі — ГК) України одним з основних видів господарських зобов'язань є організаційно-господарські, якими визнаються зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Організаційно-господарські зобов'язання є органічною складовою системи господарських правовідносин, разом з іншими типами останніх вони індивідуалізують вимоги норм господарського права щодо взаєморозташування та взаємодії учасників господарської діяльності, визначають місце цих учасників у регулюванні вказаної діяльності та управлінні нею, конкретизують їхні права, обов'язки, відповідальність та забезпечують їх реалізацію відповідно до законодавства. Зважаючи на роль і значення організаційно-господарських зобов'язань в управлінні і регулюванні господарської діяльності дослідження таких зобов'язань виступає як важливе науково-теоретичне і практичне завдання.

Організаційно-господарські зобов'язання в цілому характеризуються в навчальній літературі з господарського права¹. Тією чи іншою мірою організаційно-господарські зобов'язання висвітлені у монографічних дослідженнях О. А. Беяневич², О. П. Подцерковного³, автора

¹ Див.: Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. 2-ге вид. змін. та доп. / О. М. Вінник. – К., 2008. – С. 268–269; Щербина В. С. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. – К., 2007. – С. 283–284; Хозяйственное право Украины : учебник / под ред. А. С. Васильева, О. П. Подцерковного. – Харьков, 2006. – С. 225–227 та ін.

² Беяневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія / О. А. Беяневич. – К., 2006. – С. 405–432.

³ Подцерковний О. П. Прошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики : монографія / О. П. Подцерковний. – К., 2006. – С. 46–51.

цієї роботи¹ та інших дослідників, а також в окремих наукових статтях². У той же час питання щодо недоговірних форм організаційно-господарських зобов'язань не знайшли належного відображення в науковій літературі.

Зважаючи на викладене, метою статті є теоретичне осмислення недоговірних організаційно-господарських зобов'язань, виявлення та узагальнення окремих їх видів на основі положень ГК України та інших актів господарського законодавства.

Починаючи розгляд недоговірних організаційно-господарських зобов'язань, насамперед необхідно на основі висновків господарсько-правової теорії та положень ГК України визначити характерні ознаки таких зобов'язань — загальні, притаманні їм як і зобов'язанням будь-якої іншої галузевої належності, та специфічні, характерні тільки для цих зобов'язань. Саме такі ознаки у сукупності можуть служити засобами ідентифікації організаційно-господарських зобов'язань.

Недоговірним організаційно-господарським зобов'язанням притаманні такі загальні ознаки: відносний характер, тобто наявність двох або більше конкретно визначених суб'єктів (сторін, учасників), що завжди відрізняє зобов'язання від інших типів правовідносин, а також особливий юридичний зв'язок між цими суб'єктами (сторонами, учасниками), суть якого полягає у наявності права вимоги в управненої сторони (кредитора) і відповідного обов'язку у сторони зобов'язаної (боржника). Специфічними ознаками організаційно-господарських зобов'язань, які впливають із закріпленого у ч. 1 ст. 176 ГК України їхнього легального визначення, є специфічна сфера існування (процес управління господарською діяльністю, її організації та регулювання), особливий суб'єктний склад (одним з учасників завжди є суб'єкт організації-господарських повноважень, другим — суб'єкт господарювання), управлінсько-господарський (організаційний) характер дій (утримання від дій), що виступають об'єктами цих зобов'язань³. І, останнє, недоговірними організаційно-господарськими зобов'язаннями з тих, які володіють переліченими ознаками, є такі, що не пов'язані з договорами — не виникають з договору та не набувають форми договору (ч. 3 ст. 176 ГК України).

¹ Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О. П. Віхров. – К., 2008. – С. 201–279.

² Див.: Ілларіонов О. Ю. Проблеми вдосконалення правового регулювання організаційно-господарських відносин у нафтогазовому комплексі України / О. Ю. Ілларіонов // Економіка та право. – 2007. – № 1. – С. 70–78; Віхров О. П. Роль і місце організаційно-господарських зобов'язань у сучасній економіці / О. П. Віхров // Право України. – 2004. – № 4. – С. 53–56; Віхров О. П. До питання щодо ознак організаційно-господарських зобов'язань / О. П. Віхров // Підприємництво, госп-во і право. – 2004. – № 7. – С. 48–51 та ін.

³ Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О. П. Віхров. – К., 2008. – С. 216–217.

Частина 2 ст. 176 ГК України в узагальненому вигляді визначає основні сфери виникнення організаційно-господарських зобов'язань. Відповідно до цих сфер можуть бути виділені окремі види (групи і підгрупи видів) таких зобов'язань, зокрема тих із них, що є недоговірними.

У першу з підгруп недоговірних організаційно-господарських зобов'язань, як вона визначена у ч. 2 ст. 176 ГК України, можуть бути виділені ті, що виникають «між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта». Об'єкт цих зобов'язань, а також і їхній зміст переважною мірою обумовлені організаційно-установчими повноваженнями власника (ст. 135 ГК України).

Реалізуючи вказані повноваження, власник створює господарську організацію — суб'єкт господарювання, у статуті якого на свій розсуд визначає мету і предмет господарської діяльності цього суб'єкта, порядок формування його майна, розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, склад і компетенцію його органів управління, порядок прийняття ними рішень, а також інші положення згідно із законодавством. Після державної реєстрації цей суб'єкт господарювання може виступати стороною у господарських зобов'язаннях, зокрема у тих, що досліджуються. У подальшій діяльності даного суб'єкта недоговірні організаційно-господарські зобов'язання між ним і власником (засновником) можуть виникати з приводу визначення структури цього суб'єкта, якщо питання структури достатньою мірою не врегульовані статутом, із приводу використання ним майна, зокрема фактичного розподілу прибутків і збитків, з питань планування, управління і здійснення його виробничо-господарської, фінансової, інноваційної, зовнішньоекономічної, соціальної або іншої діяльності у межах визначених законодавством і статутом повноважень, а також із приводу припинення діяльності цього суб'єкта господарювання відповідно до закону. Недоговірні організаційно-господарські зобов'язання між вказаним суб'єктом господарювання (господарською організацією) і його власником (засновником) можуть стосуватися і відносин, обумовлених затвердженим статутом цього суб'єкта, якщо власник (засновник) прийме рішення про внесення змін до статуту у встановленому порядку. Зобов'язання у межах цієї підгрупи можуть набувати різних видів залежно від особливостей статусу власника (фізична особа, організація, держава, територіальна громада тощо) та організаційно-правової форми створюваного суб'єкта господарювання.

Наступну підгрупу організаційно-господарських зобов'язань становлять ті, що в абз. 3 ч. 2 ст. 176 ГК України визначені як такі, що складаються «між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управ-

ліття цих об'єднань чи товариств». Розглядаючи такі зобов'язання, насамперед доцільно зупинитися на самій нормі закону. Слід погодитися з О. А. Беяневич щодо некоректного, непослідовного формулювання даної норми у ст. 176 ГК України¹. По-перше, оскільки «органи управління об'єднань чи товариств» не входять до кола учасників відносин у сфері господарювання, визначеного ст. 2 названого Кодексу, і, відповідно, не можуть бути сторонами організаційно-господарських зобов'язань, логічніше і правильніше було б вказати «та з цим об'єднанням чи товариством», а вже після цього можна додати «в особі його органу управління». По-друге, у ч. 2 ст. 176 ГК України дане зобов'язання визначене як організаційно-господарське, але сформульовано таким чином, що допускає й інше тлумачення, яке виходить за межі цього визначення. Враховуючи наведене, уявляється більш правильним було б сформулювати абз. 3 ч. 2 ст. 176 ГК України приблизно так: «між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, з одного боку, та з цим об'єднанням чи товариством — з другого». При такому формулюванні буде усунуто неоднозначне, подвійне тлумачення даної норми, а зобов'язання, що сформульоване, повною мірою буде відповідати назві «організаційно-господарське».

Стосовно самих зобов'язань, передбачених даною нормою закону, в аспекті, який розглядається, слід відзначити, що в даному випадку мають місце два різних види організаційно-господарських зобов'язань, кожен із яких потребує окремого аналізу.

Перший із відзначених видів стосується організованих засновниками — суб'єктами господарювання господарських товариств. Такі товариства утворюються шляхом укладення засновницького договору між названими суб'єктами господарювання, і цей договір за своєю юридичною природою виступає як майново-господарське зобов'язання, яке хоча і має організаційну складову (спрямоване на утворення нового суб'єкта господарювання), але не володіє усіма необхідними ознаками організаційно-господарських зобов'язань². У правовій нормі, яка міститься в абз. 3 ч. 2 ст. 176 ГК України, що аналізується, про дане зобов'язання мова не йде, оскільки, підкреслюємо, ця норма стосується організаційно-господарських зобов'язань. Недоговірні організаційно-господарські зобов'язання у даному випадку виникають між суб'єктами господарювання — засновниками, з одного боку, які разом виступають стороною даного зобов'язання — суб'єктом органі-

¹ Беяневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія / О. А. Беяневич. — К., 2006. — С. 418.

² Віхров О. П. Договірні форми організаційно-господарських зобов'язань / О. П. Віхров // Вісн. госп. судочинства. — 2008. — № 5. — С. 105–109.

заційно-господарських повноважень, і утвореним ними суб'єктом господарювання — господарським товариством — з другого. Об'єкт і зміст кожного з цих недоговірних зобов'язань у цілому аналогічний охарактеризованій вище підгрупі таких зобов'язань, обумовлених організаційно-установчими повноваженнями власника. Різниця між цими підгрупами полягає лише в тому, що в останньому випадку мають місце зобов'язання з множинністю осіб на стороні суб'єкта організаційно-господарських повноважень¹.

Другий вид організаційно-господарських зобов'язань, урегульованих в абз. 3 ч. 2 ст. 176 ГК України, стосується об'єднань підприємств, організованих засновниками — суб'єктами господарювання. Такі об'єднання утворюються також переважно на договірних засадах (крім державних і комунальних господарських об'єднань, які утворюються за рішенням відповідних уповноважених органів). Після утворення і державної реєстрації об'єднання підприємств набувають координаційних, фінансових, представницьких та інших повноважень централізованого регулювання, якими їх наділили суб'єкти господарювання — засновники, тобто набувають якостей суб'єктів організаційно-господарських повноважень. Недоговірні організаційно-господарські зобов'язання між ними та суб'єктами господарювання — учасниками об'єднання можуть виникати, зокрема, з приводу прийняття в об'єднання нових учасників та виключення учасників з його складу, вирішення фінансових та інших питань поточної діяльності відповідно до установчих документів об'єднання, з приводу внесення учасниками об'єднання передбачених його установчими документами майнових внесків (вступних, членських, цільових тощо), з питань утворення об'єднанням унітарних підприємств, філій, представництв, з питань відповідальності об'єднання за зобов'язаннями його учасників або підприємств-учасників за зобов'язаннями об'єднання, якщо таке передбачено установчим договором або статутом господарського об'єднання, та з інших питань діяльності об'єднання відповідно до його статуту і чинного законодавства. В окрему підгрупу з цих недоговірних організаційно-господарських зобов'язань можуть бути виділені ті, що виникають із приводу реалізації прав суб'єктів господарювання — учасників об'єднання, зокрема права на добровільний вихід з об'єднання, на членство в інших об'єднаннях, на одержання від об'єднання інформації, пов'язаної з інтересами підприємства, на одержання частини прибутку від діяльності об'єднання відповідно до його статуту та інших прав.

До наступної підгрупи недоговірних організаційно-господарських зобов'язань належать зобов'язання «між суб'єктами господарювання,

¹ Хозяйственный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / под общ. ред. А. Г. Бобковой. – Харьков, 2008. – С. 641.

у разі якщо один із них є щодо іншого дочірнім підприємством» (абз. 4 ч. 2 ст. 176 ГК України). Такі зобов'язання виникають між асоційованими підприємствами у разі наявності між ними вирішальної залежності, а також між холдинговою компанією та її корпоративним підприємством (ст. 126 ГК України).

Вирішальна економічна та/або організаційна залежність між асоційованими підприємствами полягає у встановленні відносин контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій. Контролююче підприємство тут виступає як суб'єкт організаційно-господарських повноважень.

Слід відзначити, що названі повноваження далеко не завжди реалізуються у формі зобов'язань між вказаними суб'єктами. В основному прийняття дочірнім підприємством управлінських рішень в інтересах контролюючого підприємства здійснюється через органи управління дочірнього підприємства, в яких корпоративна частка контролюючого підприємства є вирішальною. У необхідних випадках (зокрема, при передачі майна, внесенні інвестицій, виконанні робіт, наданні послуг) відносини між контролюючим і дочірнім підприємствами набувають договірної форми.

Недоговірні організаційно-господарські зобов'язання між вказаними підприємствами можуть виникати з досить обмеженого кола питань, зокрема стосовно надання певної інформації дочірнім підприємством на вимогу контролюючого, нарахування останньому дивідендів на частку у статутному фонді дочірнього підприємства тощо.

Аналогічним чином виникають і недоговірні організаційно-господарські зобов'язання між холдинговою компанією та її корпоративними підприємствами. Такі зобов'язання можуть виникати з питань формування і реалізації єдиної фінансової, інвестиційної, виробничо-господарської та науково-технічної політики щодо корпоративних підприємств, визначення напрямів та порядку використання їхнього прибутку, затвердження планів виробничого та соціального розвитку, а також з інших питань, які законом або статутом віднесені до виключної компетенції загальних зборів холдингової компанії (ст. 5 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 р.). Слід зазначити, що подібні зобов'язання виникають, зокрема, у найважливіших, стратегічних галузях економіки, де для найбільш ефективного керівництва ними створені державні холдингові компанії (у вугільній промисловості), або національні чи державні акціонерні

компанії (НАК «Надра України», НАК «Нафтогаз України», НАК «Украгрозлізинг», ДАК «Хліб України» та ін.) з мережею підпорядкованих їм дочірніх компаній, товариств і підприємств.

Усі перелічені види недоговірних організаційно-господарських зобов'язань об'єднує те, що у ролі суб'єкта організаційно-господарських повноважень у них виступає власник (засновник), у тому числі власник — держава або територіальна громада. Тобто всі ці зобов'язання тією або іншою мірою обумовлені організаційно-установчими повноваженнями власника.

Деяко виокремлюються серед зобов'язань даної групи ті, що виникають між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств, з одного боку, та цим об'єднанням — з другого. Первинними власниками тут є названі суб'єкти господарювання, але, утворюючи об'єднання, ці суб'єкти спільним вольовим рішенням передають (делегують) відповідну частину повноважень власника такому об'єднанню, доручають йому здійснення певних господарсько-управлінських повноважень щодо них (цих суб'єктів) у їхніх спільних інтересах відповідно до засновницького договору чи статуту. Таким чином, і в цих зобов'язаннях організаційно-господарські повноваження об'єднання підприємств мають виотком організаційно-установчі повноваження власника.

Другу велику групу недоговірних організаційно-господарських зобов'язань складають зобов'язання між суб'єктом господарювання та «органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділений господарською компетенцією щодо цього суб'єкта» (абз. 2 ч. 2 ст. 176 ГК України). Характер цих зобов'язань, об'єкт і зміст кожного з них обумовлені характером і змістом господарської компетенції щодо суб'єктів господарювання відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

До цієї групи належать, зокрема, організаційно-господарські зобов'язання з державної реєстрації суб'єкта господарювання, з ліцензування і патентування господарської діяльності, з отримання названим суб'єктом документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, з реєстрації його згідно із законодавством в органах пенсійного фонду, у податкових, митних та інших органах, а також із здійснення інших елементів легалізації (легітимації) господарської діяльності.

До недоговірних організаційно-господарських зобов'язань цієї групи належать зобов'язання з планування господарської діяльності, зокрема з розгляду і узгодження планів суб'єкта господарювання з виконавчим органом місцевої ради, із затвердження фінансового плану державного (комерційного чи казенного) і комунального підприємств та ін.

Недоговірними організаційно-господарськими зобов'язаннями виступають правовідносини, пов'язані із здійсненням державного контролю у сфері господарювання і застосуванням адміністративно-господарських санкцій. У сфері антимонопольно-конкурентного регулювання такими зобов'язаннями опосередковується також надання органами Антимонопольного комітету суб'єктам господарювання дозволів на угоджені дії та дозволів на економічну концентрацію.

До недоговірних організаційно-господарських зобов'язань належить і соціально-комунальне зобов'язання суб'єктів господарювання, передбачене у ч. 1 ст. 177 ГК України, згідно з яким вказані суб'єкти зобов'язані за рішенням місцевої ради за рахунок своїх коштів відповідно до закону створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організувати їх професійну підготовку.

У всіх наведених випадках господарським правовідносинам притаманні всі названі вище ознаки організаційно-господарських зобов'язань. Дані правовідносини мають відносний характер, праву вимоги однієї зі сторін завжди протистоїть відповідний обов'язок другої сторони. Вони складаються у процесі управління господарською діяльністю та її регулювання. Суб'єктові господарювання — одній із сторін у них протистоїть суб'єкт організаційно-господарських повноважень — орган державної влади або орган місцевого самоврядування, наділений господарською компетенцією щодо цього суб'єкта господарювання, чи громадянин або організація, які виступають засновниками вказаного суб'єкта господарювання чи здійснюють щодо нього організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Об'єктами даних правовідносин виступають відповідні управлінсько-господарські (організаційні) дії або утримання від таких дій. Усі вони не пов'язані з договорами — не виникають із договору та не набувають форми договору. Тобто всі ці правовідносини є недоговірними організаційно-господарськими зобов'язаннями.

За характером розподілу прав та обов'язків між суб'єктами більшість із перелічених організаційно-господарських зобов'язань частіше виступають як двосторонні, в яких кожна із сторін має і права, і обов'язки. Разом з тим вони можуть бути і односторонніми, коли кожна сторона має або права, або обов'язки. Зокрема, одностороннім є охарактеризоване вище соціально-комунальне зобов'язання суб'єктів господарювання (ч. 1 ст. 177 ГК України), в якому місцева рада має тільки право — прийняти відповідне рішення, а суб'єкт господарювання має тільки обов'язок — виконати дане рішення.

Щодо підстав виникнення недоговірних організаційно-господарських зобов'язань, то такими підставами, звісно, не можуть бути до-

говори чи інші угоди. Найчастіше вони виникають безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, з акта управління господарською діяльністю, а також із заяв і звернень суб'єктів господарювання у порядку і випадках, передбачених законодавством.

Ознаки організаційно-господарських зобов'язань можуть бути знайдені і в багатьох інших видах недоговірних господарських правовідносин. Тобто сфера існування організаційно-господарських зобов'язань є досить широкою, і включення у Господарський кодекс України даної категорії є цілком обґрунтованим. Воно створює необхідні правові засади для адекватного регулювання цих зобов'язань, а також обумовлює необхідність їх подальшого теоретичного осмислення і розробки.

Підбиваючи підсумок, доцільно ще раз підкреслити, що серед недоговірних організаційно-господарських зобов'язань можуть бути виділені дві основні групи. Одну з них складають зобов'язання, обумовлені тією чи іншою мірою організаційно-установчими повноваженнями власника (засновника), а другу — зобов'язання, обумовлені господарською компетенцією щодо суб'єктів господарювання органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Подальші дослідження у цьому напрямі, як уявляється, пов'язані з більш глибоким аналізом окремих видів недоговірних організаційно-господарських зобов'язань.

Вихров А. Недоговорные организационно-хозяйственные обязательства и их виды

Анализируются недоговорные организационно-хозяйственные обязательства: их характерные признаки и сфера существования, состав, основания возникновения, основные виды. Выделяются обязательства, обусловленные организационно-учредительными полномочиями собственника (учредителя), и обязательства, обусловленные хозяйственной компетенцией органов государственной власти и местного самоуправления относительно субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: недоговорные организационно-хозяйственные обязательства, субъект хозяйствования, субъект организационно-хозяйственных полномочий.

Vikhrov A. Non-contractual organizational and economic obligations and their types

Analyzed non-contractual organizational and economic obligations: their characteristic features and scope of existence, composition, appearance reasons, the main types. Select the obligations arising from organizational and statutory authority of the owner (founder), and obligations arising from economic competence of state and local governments for economic entities.

Keywords: Non-contractual organizational and economic obligations, an entity, an organizational and economic powers.